

NACIONĀLĀS TIESĪBU AVOTU DOKTRĪNAS ATTĪSTĪBA GADSIMTA LAIKĀ

DEVELOPMENT OF THE NATIONAL DOCTRINE OF SOURCES OF LAW DURING THE LAST CENTURY

Daiga Rezevska, Dr. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Tiesību teorijas un vēstures zinātnes katedras profesore

Summary

National doctrine of sources of law is characterised by several criteria, namely, it is original from the perspective of the titles of the sources of law and the types of the sources of law; it belongs to the particular system of law; it is also reflective – it reflects the basic norm of the given legal arrangement, as well as the authoritative meaning of law at the specific time; and it is changeable – it develops alongside the development of the legal arrangement itself. The basis for the national doctrine of sources of law in Latvia was set already in the 1920s, while Juris Jelāgins is considered to be the founder of the contemporary national doctrine of sources of law.

Atslēgvārdi: tiesību avoti, tiesību avotu veidi un iedalījuma kritēriji, nacionālā tiesību avotu doktrīna.

Keywords: sources of law, types of sources of law and criteria for division, national doctrine of sources of law.

Ievads

Šā raksta mērķis ir analizēt jēdzienu *nacionālā tiesību avotu doktrīna*, noteikt kritērijus, kas veido tā pamatu, un izsekot līdzī Latvijas nacionālās tiesību avotu doktrīnas attīstībai pēdējā gadsimta laikā. Šādā aspektā nacionālās tiesību avotu doktrīnas jēdziens un attīstība līdz šim Latvijā vēl nav pētīta un konkrēti rezultāti nav prezentēti.

Raksta izstrādē tiek izmantotas tādas zinātniski pētnieciskās metodes kā vēsturiskā un salīdzinošā metode. Pētījuma tvērumā tiek apskatīti divu autoru – Augusta Lēbera un Roberta Akmentiņa – darbi no pagājušā gadsimta 20. gadiem. Viņi devuši ieguldījumu Latvijas tiesiskajā sistēmā pielietojamo tiesību avotu veidu uzskaitījumā un sākotnējā piedāvājumā grupēt šos tiesību avotus, tomēr skaidri nenorādot iedalījuma pamatā esošos kritērijus. Tāpat pētījumā tiek izsekots līdzī nacionālās tiesību avotu doktrīnas attīstībai pēc padomju okupācijas, sākot ar tās formulēšanu pagājušā gadsimta 90. gados doktrīnas pamatlīcēja Jura Jelāgina darbos līdz pat šim brīdim.

Nacionālās tiesību avotu doktrīnas izpratne

Tiesību avotu doktrīnu vienas konkrētas valsts tiesiskajā sistēmā raksturo vairāki kritēriji. Pirmkārt, valsts tiesību avotu doktrīna ir nacionāla, proti, tā ir katrai tiesiskai sistēmai **oriģināla**. Tas nozīmē, ka tie tiesību avotu veidu nosaukumi, kas ir šīs tiesību avotu doktrīnas pamatā, ir īpaši, oriģināli, atrasti juridiskajā aprātā tieši šīs valsts tiesiskajā sistēmā. Tas nozīmē arī, ka, neskatoties uz to, ka vairākas tiesiskās sistēmas ir līdzīgas vai nu pēc piederības pie konkrēta tiesību loka, saimes, vai pēc tā, ka tās balstās uz vienu un to pašu pamatnormu, vai ka vairākās tiesiskajās sistēmās ir vienāda valdošā tiesību izpratne, tiesību avotu veidu nosaukumi nebūt nebūs vienādi, tie var nebūt pat līdzīgi. Tāpēc arī konkrētas valsts tiesību avotu doktrīna ir nacionāla jeb oriģināla.

Nākamais kritērijs, ka raksturo nacionālo tiesību avotu doktrīnu, ir tas, ka tā ir **piederoša**, proti, tā pieder pie konkrēta tiesību loka, tiesību saimes. Tas nozīmē, ka konkrētie tiesību avoti, kas ietverti nacionālās tiesību avotu doktrīnas iedalījumā, ir līdzīgi ar tiesību avotiem tajās tiesiskajās sistēmās, kas pieder pie tā paša tiesību loka, un šaurāk – pie tās pašas tiesību saimes.

Trešā nacionālās tiesību avotu doktrīnas pazīme ir, ka tā ir **atspoguļojoša**. Tā atspoguļo konkrētās tiesiskās sistēmas pamatnormu un valdošo tiesību izpratni. Proti, tiesību avotu doktrīna, kaut arī ar citu valsti vienas pamatnormas ietvarā esoša, atkarībā no tā, kāda ir valdošā tiesību izpratne, ir atšķirīga, jo valdošā tiesību izpratne ir tieši saistīta ar tiesiskajā sistēmā iespējami pielietojamiem tiesību avotiem, to daudzveidību un savstarpējo nozīmību. Tas savukārt mūs noved pie ceturtās nacionālās tiesību avotu doktrīnas pazīmes, un proti, ka tā ir **mainīga**. Tā attīstās līdzti tiesiskās sistēmas attīstībai. Laika gaitā nacionālajā tiesību avotu doktrīnā parādās gan jauni tiesību avoti, gan tiesību avotu veidi, gan jauni tiesību avotu iedalījuma pamatā esoši iespējamie kritēriji un iedalījuma nosaukumi. Tomēr iespējama arī pretēja virzība, kad atsevišķi tiesību avoti, kļūstot tiesiskās sistēmas attīstības rezultātā nenozīmīgi, zaudē savu vietu tiesību avotu doktrīnā.

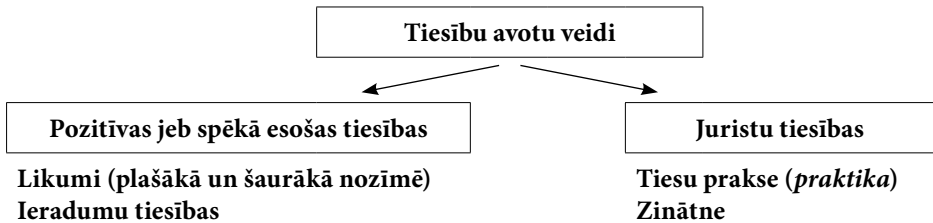
Nacionālā tiesību avotu doktrīna ir **dimensionāla**. Tas nozīmē, ka tā var ietvert vairākus tiesību avotu veidu iedalījumus, kas pamatojas uz dažādiem kritērijiem, kā tas ir Latvijas nacionālās tiesību avotu doktrīnas gadījumā, kas ietver tiesību avotu iedalījumu, balstoties uz kritēriju – vispāršaistošs spēks un kritēriju – piederība pie kontinentālās Eiropas tiesību saimes. Bez tam tā ietver arī konkrētu tiesību avotu uzskaitījumu. Proti, no tiesību avotu doktrīnas vien ir iespējams uzzināt lielu skaitu konkrētās tiesiskās sistēmas elementu un pat tās kopējo raksturojumu jeb informāciju par šo tiesisko sistēmu: uz kādas pamatnormas tiesiskā sistēma balstās, kāda ir tās valdošā tiesību izpratne, kādi ir tiesību avotu veidi un kādi ir konkrētie tiesību avoti, kas ir spēkā un pielietojami šajā tiesiskajā sistēmā, tai skaitā, kādi ir normatīvo tiesību aktu veidu nosaukumi šajā tiesiskajā sistēmā – kādus nosaukumus likumdevējs ir izvēlējis, lai nosauktu konkrētus normatīvos tiesību aktus, piemēram, Latvijā tie ir citstarp Satversme, likumi, Ministru kabineta noteikumi, pašvaldību saistošie noteikumi.

Viss iepriekš minētais savukārt norāda uz to, ka nacionālā tiesību avotu doktrīna ir cieši saistīta ar **tiesību avotu daudzveidības principu**. Tiesību avotu daudzveidības princips ir juridiskā metode, kas piemērojama tiesību normu piemērošanas procesa otrajā posmā – eventuāli piemērojamās tiesību normas meklēšanā –,

un vienlaikus vispārējais tiesību princips¹ demokrātiskas tiesiskas valsts tiesiskajā sistēmā. Tas paredz: lai sasniegtu taisnīgu nolēmumu katrā lietā atbilstoši demokrātiskas tiesiskas valsts pamatnormai, tiesību normu piemērotājam jābalstās uz vairākiem tiesību avotu veidiem.

Augusta Lēbera “Ievads tiesību zinībās” (1920/1921)

Pievēršoties jau konkrētiem Latvijas tiesību avotu doktrīnas attīstības posmiem, kā pirmais autors, kurš atspoguļojis Latvijas tiesiskās sistēmas tiesību avotu veidus, ir minams docents Augusts Lēbers un viņa pierakstītās lekcijas pirms simts gadiem studiju kursā “Ievads tiesību zinībās”². Šajā darbā ir atrodamas norādes uz diviem tiesību avotu veidiem: pirmkārt, pozitīvas jeb spēkā esošas tiesības, kas ietver likumus (gan plašākā nozīmē – kā visus vispārēji saistošus normatīvos tiesību aktus, gan šaurākā nozīmē) un kā ļoti svarīgs tiesību avotu veids – ieradumu tiesības, un, otrkārt, juristu tiesības, kas savukārt ietver tiesu praksi (*praktiku*) un zinātni.

Kaut arī šajā darbā sīkāk par tiesību avotu iedalījumu un tā pamatā esošo kritēriju pamatojums nav izvērst, tomēr ir acīmredzams, ka autors ir izmantojis vispārēji saistošo tiesību avota spēku kā kritēriju, lai veiktu šo iedalījumu. Šis tiesību avotu veidu uzskaitījums un iedalījums tad arī var tikt uzskatīts par Latvijas nacionālās tiesību avotu doktrīnas aizsākumu. Analizējot Augusta Lēbera lekciju pierakstos minēto par tiesību avotu doktrīnā ietvertajiem konkrētajiem tiesību avotu veidiem, var secināt, ka valdošā tiesību izpratne tajā laikā, kaut arī tiesiskā sistēma balstās uz demokrātiskas tiesiskas valsts pamatnormu, ir juridiskā pozitīvisma doktrīnā balstīta tiesību izpratne. Autors diezgan asi kritizē ideālās jeb dabiskās tiesības kā tādas, kas neesot reāli piemērojamas reālajā dzīvē. Savukārt nozīmīgas ir pozitīvās tiesības ar ļoti lielu uzsvāru uz ieradumu tiesību būtisku nozīmi tālaika tiesiskās sistēmas attīstības posmā.³ Tomēr juristu tiesības kā tiesību avota veids ir minētas, un gan tiesu prakse, gan zinātne ir tie tiesību avoti, kurus iespējams ņemt vērā, lai noskaidrotu tiesību saturu.

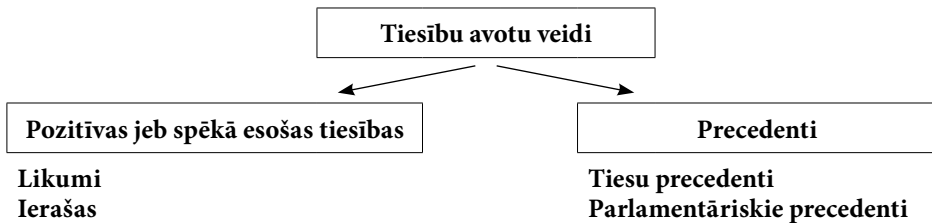
¹ Par vispārējo tiesību principu veidiem, kas ietver arī juridiskās metodes, plašāk skat.: Rezevska D. Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana. 2. atk. un papild. izd. Rīga: D. Rezevska izd., 2015, 31.–32. lpp.

² Loebers A. Ievads tiesību zinībās. Pēc Latvijas Augstskolā lasītām lekcijām 1920/21 gadā. Rīga: LU Studentu Padomes izdevums, 1921.

³ Turpat, 76.–79. lpp.

Roberta Akmentiņa “Tiesību zinību teorija” (1928)

Nākamais avots, kurā uzrādīta Latvijas tiesību avotu doktrīna, ir docenta Roberta Akmentiņa tiesību enciklopēdijas kursa lekciju pieraksti 1928. gadā.⁴ Šajā darbā autors min atkal divdaļīgu tiesību avotu veidu iedalījumu, proti, pozitīvas jeb spēkā esošas tiesības (likumi plašākā un šaurākā nozīmē un *ierašas*) un precedenti, kuros ietilpst tiesu precedenti un *parlamentāriskie* precedenti.

Līdzīgi kā iepriekšējā darbā, arī Roberts Akmentiņš lielu nozīmi piešķir paražu tiesībām, iesakot gan tās saukt par *ierašām* un minot to kā vēlamāko nosaukumu šim tiesību avotam. Savukārt otrajā grupā – precedenti – autors min divu veidu precedentus atkarībā no radītāja subjekta un atkal cieši saista šos tiesību avotus ar paražu tiesībām. Proti, tie esot veidi, kā no konkrētiem lēmumiem tiesības var pārvērsties vispārstaistošās tiesību normās. Lai gan joprojām var konstatēt juridiskā pozitīvisma skolas valdošo ietekmi uz tiesību izpratni, tomēr vienlaikus skaidri arī iezīmējas doma, ka tiesnesis nevar atteikties izspriest lietu, ja nav rakstītas tiesību normas, un tajā laikā šī atziņa jau ir pat tik aktuāla, ka autors citē konkrētus likumu pantus, kuros ir atspoguļotas juridiskās obstrukcijas aizlieguma principa izpausmes.⁵ Līdz ar to jāsecina: virzība uz to, ka demokrātiskas tiesiskās valsts tiesiskajā sistēmā ar vienu tiesību avotu veidu nav iespējams atrast taisnīgu risinājumu katrā lietā, ir konstatējama jau pašā šīs tiesiskās sistēmas attīstības sākumposmā.

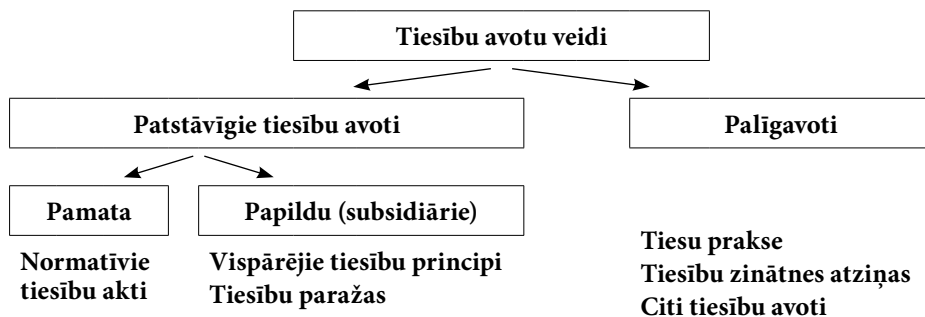
Jura Jelāgina “Tiesību pamatavoti” (1999)

Tālākā Latvijas tiesību avotu doktrīnas attīstības izsekošana turpinās jau tiesiskajā sistēmā pēc padomju okupācijas, un šeit ir minams bijušais Satversmes tiesas tiesnesis un lektors Juris Jelāgins, kas izstrādāja konkrētos, līdz šim brīdim pastāvošos tiesību avotu veidu iedalījuma nosaukumus un kas ir atzīstams par Latvijas nacionālās tiesību avotu doktrīnas pamatlicēju. Kaut arī juridiskā doma par tieši šādiem tiesību avotu iedalījuma veidiem jau tika prezentēta kādu laiku iepriekš, tomēr rakstiskā formā zinātniska pētījuma veidā tā materializējās autora rakstā “Tiesību pamatavoti”, kas tika publicēts 1999. gadā.⁶ Tiesību avotu veidu iedalījums balstās uz diviem kritērijiem: vispārstaistošo spēku un piederību pie kontinentālās Eiropas tiesību saimes ar konkrētiem nosaukumiem attiecīgi: patstāvīgie tiesību avoti un palīgavoti un pamata un papildu (jeb subsidiārie) avoti, un tādā veidā nacionālā tiesību avotu doktrīna ir saglabājusies un attīstījusies līdz šim laikam.

⁴ Roberta Akmentiņa lekciju pieraksti: Akmentiņš R. Tiesību zinību teorija. Rīga: [b. i.], 1928.

⁵ Turpat.

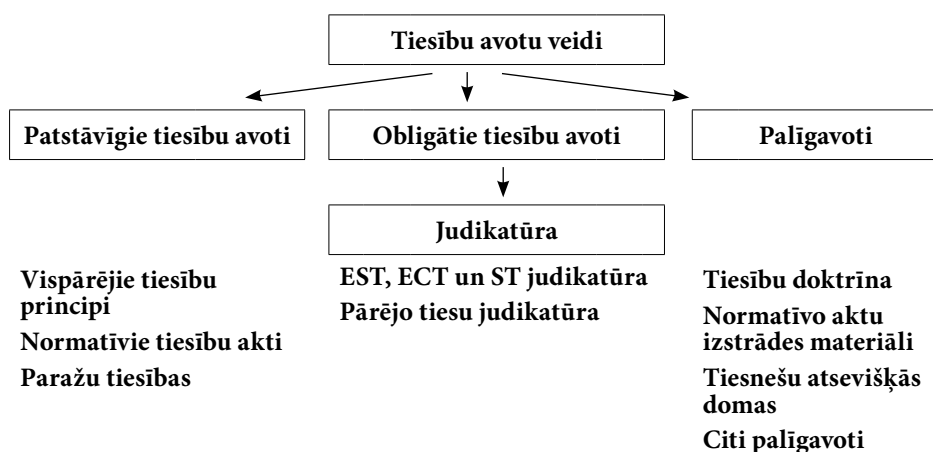
⁶ Jelāgins J. Tiesību pamatavoti. Grām.: Mūsdienu tiesību teorijas atziņas. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 1999.

Šajā tiesību avotu iedalījumā mēs jau varam saskatīt iedalījuma veidu nosaukuma oriģinalitātes pazīmi, un uz jautājumu, kāpēc ir tieši šādi tiesību avotu iedalījuma veidu nosaukumi kā patstāvīgie tiesību avoti un palīgavoti vai pamata un papildu avoti, atbilde ir – tāpēc, ka Juris Jelāgins tos tāds atrada savā juridiskajā saprātā un pārējā tiesiskā sistēma tos atzina par atbilstošiem, akceptēja un attīstīja tālāk.

Gintas Sniedzītes “Tiesnešu tiesības” (2010)

Turpmākā nacionālās tiesību avotu doktrīnas attīstība ir atrodama Gintas Sniedzītes promocijas darbā un tam sekojošā monogrāfijā “Tiesnešu tiesības. Jēdziens un nozīme Latvijas tiesību avotu doktrīnā”⁷. Autore piedāvā ieviest vēl vienu tiesību avotu veidu iedalījuma grupu – obligātie tiesību avoti, tur ievietojot judikatūru – tiesnešu tiesības, kas savukārt sastāvētu no Eiropas Savienības Tiesas (turpmāk – EST), Eiropas Cilvēktiesību tiesas (turpmāk – ECT) un Satversmes tiesas (turpmāk – ST) judikatūras, kā arī no pārējo (vispārējās jurisdikcijas un administratīvo) tiesu judikatūras.

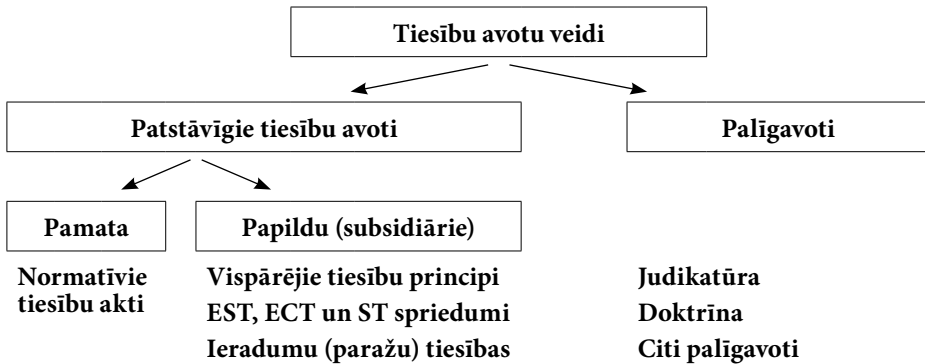

⁷ Sniedzīte G. Tiesnešu tiesības. Jēdziens un nozīme Latvijas tiesību avotu doktrīnā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2013.

Obligāto tiesību avotu grupu līdz ar to sastāvētu no tiesību avotiem ar dažādu juridisko spēku un raksturu. Proti, tajā būtu apvienoti EST, ECT un ST spriedumi, kuriem ir vispārāstošs spēks, un vispārējās jurisdikcijas un administratīvo tiesu judikatūra, kam nav vispārāstoša spēka. Tomēr jāatzīmē, ka tiesnešu tiesības, kas atrastas un atspoguļotas vispārējās jurisdikcijas un administratīvo tiesu judikatūrā, faktiski ir vispārējo tiesību principu saturu konkretizējumi.

Daigas Rezevskas “Judikatūra kā tiesību avots” (2010)

Savukārt 2010. gadā savu pētījumu par nacionālās tiesību avotu doktrīnas turpmāku attīstību⁸ prezentēja arī šā raksta autore, piedāvājot EST, ECT un ST spriedumus ievietot nevis vienā iedalījuma vienībā kopā ar vispārējās jurisdikcijas un administratīvo tiesu judikatūru, bet gan, pamatojoties uz jau esošo kritēriju par piederību pie kontinentālās Eiropas tiesību saimes, papildu tiesību avotu grupā kā vispārāstošus nerakstītos tiesību avotus.

Iespējams, piedāvāto tiesību avotu ievietoējuma iedalījumā vienkāršības dēļ (pēc principa, ka priekšroka tiek dota vienkāršākajam izskaidrojumam), proti, tāpēc ka EST, ECT un ST spriedumu vieta tika piedāvāta jau esošā iedalījuma vienībā un vienlaikus tika novērsta situācija, kad vienā un tajā pašā iedalījuma vienībā (obligātajos avotos) būtu ievietoti tiesību avoti ar atšķirīgu juridisko spēku (vispārāstošas tiesību normas kā legālās interpretācijas rezultāts (EST, ECT, ST spriedumi) un vispārējās jurisdikcijas un administratīvo tiesu judikatūra), jāatzīst, ka tieši šis nacionālās tiesību avotu doktrīnas attīstības virziens tika turpmāk akceptēts tiesiskajā sistēmā.

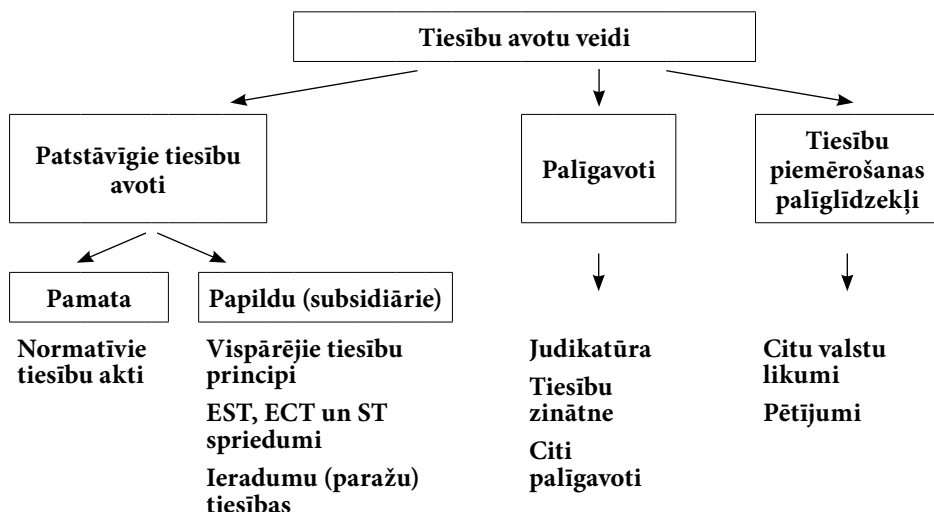
Diānas Apse “Tiesību palīgavoti un tiesību palīglīdzekļi” (2013)

2013. gadā Diāna Apse attīstīja tālāk nacionālās tiesību avotu doktrīnas palīgavotu iedalījuma daļu⁹, nošķirot atsevišķu iedalījuma vienību “Tiesību piemērošanas palīglīdzekļi”, tur ievietojot citu valstu likumus, kā arī pētījumus

⁸ Rezevska D. Judikatūra kā tiesību avots: izpratne un pielietošana. Latvijas Republikas Augstākās Tiesas Biļetens, 2010, Nr. 1, 28.–31. lpp.

⁹ Apse D. Tiesību palīgavotu mijiedarbības aspekti. Promocijai izvirzīto darbu kopsavilkums (publikāciju kopa). Latvijas Universitāte, 2013.

(tiesībsarga atzinumi, Valsts prezidenta Konstitucionālo tiesību komisijas viedokļi, sociālo un citu zinātņu nozaru ekspertu ieteikumi).

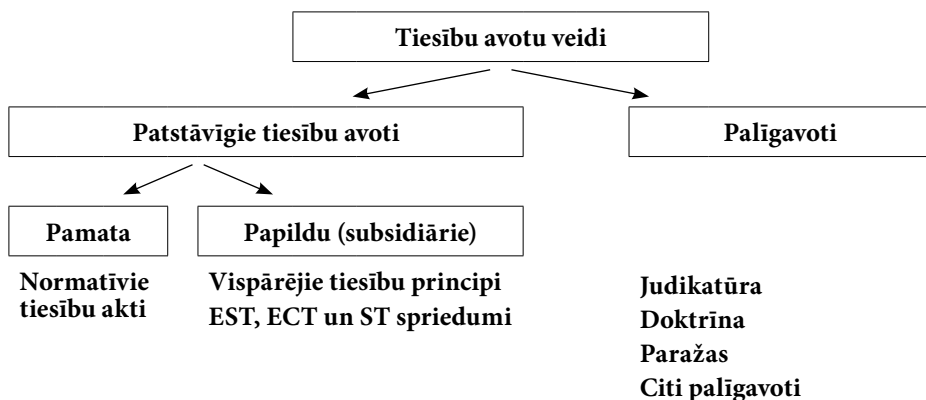

Ši tiesību palīgavotu iedalījuma sakarā ir jāatzīmē, ka nav atrodams skaidrs kritērijs, uz kura pamata šis iedalījums tiek veikts, līdz ar to arī tiesiskajā sistēmā ir apgrūtināts to akceptēt un turpināt attīstīt. Tomēr atzīstot, ka turpmāka tiesību palīgavotu iedalīšana varētu sekmēt šo tiesību avotu veidu pielietošanu juridiskajā praksē, skaidra iedalījuma pamatā esošu kritēriju norāde un turpmāka analīze būtu pat ļoti vēlama.

Kalvja Engīzera “Paražu tiesību kā nacionālo tiesību avota nozīme mūsdienās” (2020)

Visbeidzot, konstatējot, ka, attīstoties tiesiskajai sistēmai, laika gaitā nacionālajā tiesību avotu doktrīnā parādās jauni tiesību avotu veidi, nākas secināt arī, ka, iespējams, atsevišķi tiesību avotu veidi var pazaudēt savu vietu nacionālajā tiesību avotu doktrīnā. Šajā sakarā jāatzīmē Kalvja Engīzera prezentētais pētījums Latvijas Universitātes 78. starptautiskajā zinātniskajā konferencē.¹⁰ Autors izvirza tēzi, ka nacionālās paražu tiesības laika gaitā ir zaudējušas savu nozīmi kā patstāvīgs tiesību avots – kā paražas tās būtu ievietojamas palīgavotu grupā, savukārt ar rakstītajām tiesību normām neregulētos jautājumus, kuru regulācijā agrāk centrālā vieta bija paražu tiesībām, tagad aizpilda vispārējie tiesību principi.

¹⁰ Engīzers K. Paražu tiesību kā nacionālo tiesību avota nozīme mūsdienās. Referāts Latvijas Universitātes 78. starptautiskajā zinātniskajā konferencē, 2020. Pieejams: youtube.com

Tas, vai šis piedāvājums tiks akceptēts un tālāk attīstīts Latvijas tiesiskajā sistēmā, un iegūs savu izpausmi nacionālajā tiesību avotu doktrīnā, protams, ir turpmākas tiesiskās sistēmas attīstības laika jautājums.

Kopsavilkums

1. Konkrētas valsts tiesību avotu doktrīna ir oriģināla, piederoša, atspoguļojoša un dimensionāla. Visi šie kritēriji norāda uz to, ka konkrētajā tiesiskajā sistēmā pastāv nacionāla tiesību avotu doktrīna.
2. Nacionālā tiesību avotu doktrīna tiesiskajā sistēmā, kas balstās uz pamatnormu “demokrātiska tiesiska valsts”, ir nesaraucjami saistīta ar tiesību avotu daudzveidības principu.
3. Latvijas nacionālās tiesību avotu doktrīnas aizsākumi ir atrodami jau pagājušā gadsimta 20. gados Augusta Lēbera un Roberta Akmentiņa darbos, savukārt mūsdienu Latvijas nacionālās tiesību avotu doktrīnas pamatlicējs ir Juris Jelāgins.